చెలి మనసు

పక్కమీద పడుకుని అటు ఇటు పొర్లుతున్న నిద్ర రావాలనికాదు పార్వతి పక్కమీద పడుకున్నది. రావాలని పార్వతి అభిమతం కాదుగాని ... పార్వతికి ఎంత ప్రయత్నించినా నిద్ర రావటం లేసేందుకు వవిలేక . . . చూసేందుకు కొత్తప్రతిక మనస్సు ప్రశాంతంగా ఉండాలంటే—అంటే లేదు. అయినా నిద్రపోవటం వచ్చేందు సంటూరు లేదు! అంతమాత్రంచేత ఆ సమయంలో నిద్ర పరోపకాలు దూరంగా క్షణాలు ఉంటాయంటే—

నిద్రే తనకు శరణ్యమని గ్రహించింది కాబట్టి ఆ సమయంలో నిద్రపోవాలని . . . నిద్ర రావాలని ఆశించింది. అందుకు తగిన ప్రయత్నం చేయసాగింది.

పార్వతి పడుకున్నది హంసతూలికాతల్పమని అనలేము కాని, అంతటి సౌఖ్యాన్ని ఇచ్చే పెద్ద పట్టెమంచం, దానికి సరిపడే పరుపు, తలదగ్గర మెత్తని బూరుగ దూది దిళ్ళు, మల్లెపువ్వులాటి తెల్లని దుప్పటి, పక్కనే చక్కగా గాలివచ్చే దక్షిణంవేపు కిటికీ, గదినిండా చక్కని సామగ్రి, గోడలకు అందమైన కేలండర్లు, దగ్గరలోనే డ్రాయరుమీద సన్నగా మోగుతున్న రేడియో—ఏమిటి లోపం?...అంటే ఏమీ కనపడదు. ఇంట్లో పనిఅంతా పూర్తి అయ్యేసరికి పదిగంటలన్నా కాలేదు. కుర్రాడు—ఏడెనిమిదేళ్ళవాడు— ప్రైవేటుకి వెళ్ళిపోయాడు. ఇక ఆడపిల్ల కి క్షణంసేపు కాలు నిలవదుగా! ఎప్పుడూ పెత్తనాలే! ఏ పక్కింటి పిన్నిగారింట్లో ఉందో! అసలికి ఈ చిన్నదాన్ని చూస్తే ఎక్కడలేని ముద్దూ! క్షణం విడిచి ఉండలేదు! ఇదిపోతే, ఇంట్లో తనొక్కతే! అయితే ఏం! తనకి ఇదేం కొత్తగాదే! మరెందు కీసారి ఈ మనోవ్యథ! ఆయన అడపా తడపా కాంపులకు వెడుతూనేఉంటారే! ఆయన కదీ కొత్తగాదు! అయితే ఎన్నడూ లేనిది ఈసారి తన కెందు కింత దిగులుగా ఉంది! పార్వతికేం అర్థం కావటంలేదు తన మనస్సు ఎందు కింత ఆందోళనచెందుతూందో! ఎంత ప్రయత్నించినా, ఎంత ఆలోచించినా అంతు చిక్కడంలేదు! . . . అందుకే ఏం తోచక, ఆలోచనలకు దూరంగా ఉండాలని, పక్కమీద పడుకుని నిద్రకోసం అటూ ఇటూ దొర్లుతూంది.

అసలెందుకనో ఈ రెండుమూడు రోజుల నుంచి పార్వతి మనస్సు పరిపరివిధాల పోతూంది! ఇంతకు ఎందుకు అని ఆలోచిస్తే ఏమీ లేదు! ఆయన కాంపుకు ఎప్పుడు వెళ్ళినా కాంపు చేరగానే వెంటనే ఉత్తరం వ్రాసేవారు. కాంపులో ఉండేది నాలుగు రోజులైనా తిరిగి వచ్చేలోగా ఆయన కనీసం రెండు ఉత్తరాలైనా తనకు వ్రాసేవారు! ఏమిటో! అది ఆయనకు పిచ్చి! ఆయన్ని అనుకోవలసిన పనేముంది! ఆ మాటకి వస్తే తనకుమాత్రం?...ఆ ఉత్తరాలు చూస్తూంటేనేగా ఆయన తనదగ్గరే ఉన్నట్లు ఊహించుకుని ఉప్పొంగిపోయేది! అబ్బ!...తలుచుకుంటేనే...సిగ్గేస్తుంది! ఎలా రాస్తారో ఆయన ఆ ఉత్తరాలు! ఏం విశేషాలు లేకపోయినా ఎంత చక్కగానో విశేషాల్ని సృష్టించి మరీ రాస్తారు! పెళ్ళయి పదేళ్ళయినా ఇంకా ఏమిటో? ప్రతి ఉత్తరంలోనూ 'ముద్దులు' అంటూ ప్రారంభిస్తారు. తనకు చచ్చేంత సిగ్గు. ఎవరన్నా చూస్తే ఏమనుకుంటారో అని...అయినా తన పిచ్చిగాని తన ఉత్తరా లెవరు చూస్తారు? అలా అంటే ఎలా? మొన్న పండక్కి పుట్టింటికి వెళ్ళినప్పుడేం జరిగింది? మామూలుగా ఉత్తరం రాగానే కదూ, తా నానందంతో గబగబ విప్పి చదువుతున్నది! వెనకాలే ఉన్నాడుగాదోలు బావిగాడు! వెధవ—తాను చూడనేలేదు! తనకి వచ్చీరాని చదువుతో పైకి చదివేశాడు! ఇంకేముంది? ఆ పక్కనే కూర్చుని పనిచేసుకుంటున్న రాధ ఫక్కున నవ్వేసింది! తనకు ప్రాణం టిక్కచచ్చిపోయింది. ఎంత సొంతచెల్లెలయితే

మామూలు మనుషులకు మనసుపై అజమాయిషీ ఉండదు. ఊహలు పెడదారిపట్టి, మనసును కకావికలు చేస్తాయి. తన స్వార్థంకోసం ఒక్కొక్కప్పుడు ఒంటరిపాటున, మనిషి ఎంత హీనంగానైనా ఆలోచించడం కద్దు.

మాత్రం? ఆ సమయంలో ఎవరికయినా ఎంత సిగ్గుగా ఉంటుంది? పైగా, ఆ వెధవ చదివి ఊరుకున్నాడా! "పిన్నీ! పిన్నీ!... శ్రీమతికి ముద్దులు అంటే ఏమిటే" అంటూ దాన్నే అడిగేసరికి తనకు చచ్చేంత కోపం వచ్చింది! దాంతో ఒళ్ళు తెలియక వాణ్ణి చచ్చేట్టుగా కొట్టింది తానే కదూ! పిచ్చివెధవ! పిన్ని ఒళ్ళో దాక్కున్నాడు... వాడికి అదంటేనే ఆపేక్ష! వాడికే అనేం కర్మ! చిన్నదిమట్టుకు చిన్నది "రాధ పిన్నిదగ్గరే ఉంటాను" అని మారాంచేసేది కదూ! అదిగో! అసలు దానితోనే వచ్చింది, తనకీ మానసికాందోళన! కాకపోతే ఏమిటి? తనకేం తక్కువ ఇప్పుడు? ఇద్దరే ఇద్దరు సంతానం! ఒక మగ, ఒక ఆడ. ఏదో తిండికి,బట్టకు లోటులేని ఉద్యోగం ఆయనకు! ఇంట్లో కాలక్షేపానికి రేడియో, పత్రికలు. ఏమిటో ఎంత తరిచిచూచినా తనకీ ఆందోళన ఎందుకో అర్థం కావటంలేదు. అస లీమధ్య అయిదారు నెలలనించీ ఆయన అదోరకంగా ఉండడం తాను గమనిస్తూనేఉంది! ఏమోలే! ఏ ఆఫీసుపనులతోనో పరధ్యానంగా ఉంటున్నారేమో అని సరిపెట్టుకుంది! ఎన్నడూ తనను విడిచిపెట్టి ఉండలేనివారు, ఒకవేళ విడిచిపెట్టి ఊరు వెళ్ళినా ఉత్తరాలతో తనని దగ్గరే ఉంచుకునేవారు. అలాటిది ఈమధ్యన ఎందుకనో కొంచెం తనంటే అంత ఇదిగా కనిపించడంలేదు.

అదేనా ఎప్పటినించి? ... అదే? ... రాధ ... తన తరవాతది ... తన చెల్లెలు ... పెళ్ళయి ఇంకా కాపరానికి వెళ్ళనిది ... ఈమధ్యే ఓ సారి చూసి పోదామని వచ్చి, నాలుగు రోజుల్లో వెడదామనుకున్న దలా నెలరోజులు ఉండిపోయింది. అయితే అదీ దాని తప్పు కాదనుకో! ఆ సమయంలోనే తనకు కొంచెం సుస్తీచేయడం...పోనీలే, కొంచెం సహాయంగా ఉంటుందిగదా అని ఉండమన్నమాట నిజమే! అయితే పరిస్థితులు ఇలా మారతాయని తానెలా ఊహిస్తుంది? అబ్బ!... తలుచుకుంటే అంతా ఇప్పుడు లోతుగా ఉంది! ఆ నెలరోజుల్లోను ఎంత చలాకీగా తిరిగింది? దానికంటే ఎక్కువగా ఈయన ఎంత ఉషారుగా ఉన్నారు? ఏమిటో?... తలుచుకొన్నకొద్దీ మరింత ఝల్లుమంటూంది గుండె! తనతో రక్తం పంచుకుని పుట్టిన తన చెలెలు రాధ, తన దైవం, తన సర్వస్వం అనుకునే ఈయన అబ్బ! ఈయన కెలా లేకపోయిందో! అవునులే! మగవారు! ఈయనకుండవలసిన కర్మేముంది, పెళ్ళయినది దానికే లేకపోతే! ఇంతకూ

సోమంచి రామం

తన కర్మ. మన బంగారం మంచిదైతే ఒకళ్ళ ననవలసిన పనేముంది?సరే!అప్పుడంటే అప్పుడేదో అయిపోయింది. ఆ తరవాతమాత్రం! సరిగ్గా ఈయనగారి కాంపు, దాని ప్రయాణం ఒక్కసారే రావాలా? వస్తేమాత్రం దాన్ని వేరేపంపే ఏర్పాటు చేయకూడదూ నాన్న! ఆయనకు మరీ భయం! "మా రెలాగూ వెడుతున్నారు గదా" అని ఈయనకు అంటగట్టారు దాన్ని! పోనీ, ఈయనన్నా "నా కెక్కడ వీలవుతుంది?" అని అన్నారా? ఊహూ! ఎందుకంటారు? అనరు!. . . దొరికిందే అవకాశం అనుకున్నారు. పైగా, ప్రయాణం రాత్రిపూట ఎక్స్‌ప్రెస్... పాప్ప! ఈయన, అది... రాత్రి తెల్లవార్లూ ఆ ఎక్స్‌ప్రెస్‌బస్సులో ఒకళ్ళ పక్కన ఇంకొకళ్ళు ఒళ్ళు తెలియకుండా, ఒకళ్ళ ఒళ్ళో ఇంకొకళ్ళు ... తలుచుకుంటే ఒళ్ళు కంపరం ఎత్తుతూంది! అందులోనూ రాత్రి ఎక్స్‌ప్రెస్‌బస్సులో లైట్లుకూడా తీసేస్తారు! తాను చూడలేదూ! మొన్న దసరాకి హైద్రాబాదు వెళ్ళినప్పుడు రాత్రి పూటేగా ప్రయాణం! తను, ఆయన, పిల్లలు. ఒకే పెద్దసీటులో. లైట్లు తీసేశారు. అందుకేగా రాత్రంతా హాయిగా ఆయన ఒళ్ళో తల పెట్టుకుని మైమరిచి సుఖించింది. అంతేనా? జన్మజన్మలకు అలాగే ఆయన ఒళ్ళోనే ఒరిగిపోయి, కరిగిపోయి, తరించాలని ఆ ఏడుకొండలవాడిని కోరుకోలేదూ! అలాంటిది తన చెల్లెలు రాధ, తన స్థానంలో, ఆయన ఒళ్ళో రామ! రామ! ... పగవారికైనా ఇలాటి అన్యాయం జరగకూడదు! అసలు దానికీ ఈయనమీద ఏమాత్రమో మనసై ఉంటుంది! ఈయనకూ అదిఅంటే ఎందుకనో కొంచెం మోజుగానే ఉండేది! ఏమిటి దానికీ, తనకీ తేడా? తనైతే కాపరానికి వచ్చేసి పిల్లల్ని కన్నది కాబట్టికొంచెం వన్నె తగ్గి, ఒళ్ళు తగ్గిందేమో! అంతేగా! అదంటే ఇప్పుడిప్పుడే కాపరానికి వెళుతూందిగాబట్టి తనకన్న కొంచెం ఒత్తరిఉన్నమాట వాస్తవమే! అంతమాత్రాన ఇలాటి పనిగ ఏమిటో ఆలోచించినకొద్దీ అంతు తెలడంలేదు! లేకపోతే వాళ్ళిద్దరూ వెళ్ళి వారం రోజులయిందే! ఈపాటికి ఆయనగారు కనీసం నాలుగు ఉత్తరాలైనా వ్రాసేవారు. అలాటిది ఒక్క ఉత్తరమైనా రాలేదంటే?...అవును! ఎందుకు వస్తాయి? ... దాన్ని తీసుకొని వెళ్ళేసరికే ఆయన సర్వం మరిచిపోయిఉంటారు! దానితో ప్రయాణమే ఆయన్ని తనకు కాకుండా చేసింది. . . ఇంతవరకు తన జీవితానికి ఏ లోటు లేదని,తనంత అదృష్టవంతురాలు లేదని తానెంతో గర్వించింది. అదంతా వట్టి భ్రమే అవుతూంది! అవన్నీ కరిగిపోయే కలల్లాటివని తేలి పోతూంది! ఇప్పటి పరిస్థితి చూస్తే తనంత దురదృష్టవంతురాలు లేదనిపిస్తూంది! ఇప్పుడే ఆయన తనకు కాకుండా కొద్దికొద్దిగా మారిపోతూంటే ఇంకా ముందు ముందు తన గతేం కాను? ఇలాటి మానసికాందోళనతో తన శేషజీవితాన్ని గడపవలసిందేనా?

"పోస్ట్..." అన్న కేకతో పార్వతి ఈ లోకంలోకి వచ్చింది. గబగబా లేచింది, తలుపు తీద్దామని. తీరా లేచి హాల్లోకి రాగానే కిటికీలోంచి పడవేసిన కవరు తన కళ్ళబడింది. ఆత్రంగా తీసుకుని చూసింది, ఆయనే రాశారేమోనని. అబ్బే! తన పిచ్చిగాని

ఆయనెందుకు రాస్తారు? ఆయన మనస్సు మారి పోయింది! ఈసారి పార్వతి అభిప్రాయం మరింత ధ్రువపడింది. నీరసంగా అడుగులు వేసుకుంటూ మళ్ళీ గదిలోకి వచ్చింది! ఉత్తరం చూడగానే అర్థమయింది—రాధ, తన చెల్లెలు, చెల్లెలుకాదు... ద్రోహి, వంచకురాలు, మాయలాడి, వ్రాసిందని. . . చదవ బుద్ధి వెయ్యలేదు. . . డ్రాయరుమీద పారేసింది! మళ్ళీ పక్కమీద చేరింది. . . మళ్ళీ అవే ఆలోచనలు, బుర్ర వేడెక్కిపోతూంది! ఈయన్ని ఏం చేస్తేనేం? అసలు ఈ మగాళ్ళే ఇంతే! ఇంట్లో ఉన్నంతసేపూ పెళ్ళాంమీద ప్రేమంతా ఒలికిపోతున్నట్లు ప్రవర్తిస్తారు. . . తీరా ఇల్లు విడిచి గుమ్మం దాటగానే ఇల్లాలు ఇక గుర్తే ఉండదు! ఇలాటి మగాళ్ళను నమ్ముకోవటం ఆడవాళ్ళదే తప్పు! మళ్ళీ కొంచెంసేపు అటు ఇటు దొర్లింది పార్వతి! ఏమనుకుందో ఏమో! పక్కమీద దిగి లేచి డ్రాయరు దగ్గర కుర్చీలో కూర్చుంది! నిర్లక్ష్యంగా కవరు తీసి చింపింది.

"ప్రియమైన అక్కకు!" 'అబ్బ!. . . ఎంత ప్రేమ! మాటల్లో ప్రేమ! చేతల్లో ద్రోహం! ప్రియమైన అక్కట! అక్క!' అనుకుంటూ ముందుకు సాగింది పార్వతి.

"నేను ఇక్కడకు కులాసాగానే చేరాను..." చేరవూ మరి! చక్కగా బావగారు పక్కనుండి తీసుకువెడితే!

"అసలా రాత్రి ఏం జరిగిందంటే?"...కళ్ళు పెద్దవి చేసికొని మరీ చూడసాగింది. తను అనుకున్నంతా అయ్యే ఉంటుంది.

"తీరా బెజవాడలో రిజర్వుచేసికొన్న సీట్లు మేమిద్దరం ఎక్కబోతూంటే, ఎక్కడనించి వచ్చారో మా అత్తగారు కనబడ్డారు. ఆవిడ అక్కడకే బయలు దేరారుట! ఆవిడకు ఆ బస్సులో టిక్కెట్టు దొరకలేదుట! దాంతో బావగారు తన టిక్కెట్టు ఆవిడకి ఇచ్చేసి మా ఇద్దర్నీ పంపించేశారు. తాను ఆ తరవాత ఎక్స్‌ప్రెస్‌లో వస్తానని చెప్పారు..."

ఆగిపోయింది పార్వతి!

హమ్మయ్య! పార్వతి మనస్సు కుదుటపడింది... మా బలేగా జరిగింది శాస్తి . . . ఇలాంటివాళ్ళకు ఇలాగే జరగాలి. . . .లేకపోతే ఎంత పొంగిపోయారు దానితో ప్రయాణమంటేను! ఇంతలో ఆ తరవాత ఏం జరిగిందోనని ఆత్రత కలిగింది పార్వతికి. చదవ సాగింది...

"ఆ తరవాత బావగారి విషయం తెలియక తెగ కంగారుపడ్డాము... ఏమంటే మేం ఎక్కిన ఎక్స్‌ప్రెస్ తరవాత వచ్చే ఎక్స్‌ప్రెస్‌కు మధ్యలో ఆక్సిడెంటయిందిట..."

అంతే! పార్వతికి ఇక అక్షరాలు కనపడలేదు ... గుండె దడదడలాడింది . . . ఒళ్ళంతా చెమటలు పట్టేశాయి. . . కాళ్ళు చేతులు వణకసాగాయి... కళ్ళు తిరుగుతున్నట్లనిపించింది ... గబగబా చదివేయ సాగింది. . .

"నిన్ననే బావగారు వచ్చి అంతా చెప్పారు ... ఆ ఆక్సిడెంటయిన ఎక్స్‌ప్రెస్‌లో తనకు సీటు దొరకలేదని, దాని తరవాతదానిలో ఆయన వచ్చారని, ఆఫీసు తొందరలో ఇక్కడకు రాలేకపోయానని..."

హమ్మయ్య! ... పోనీలేవే! ఇంకేమి అక్కర్లేదు! ఆయన చల్లగా ఉన్నారు! అదే చాలు! భగవాన్! నువ్వెంత మంచివాడివయ్యా!

"పారూ! పారూ!! . . ." అంటూ క్షణం క్రితంనుంచి తలుపు కొడుతున్న భర్త పిలుపే వినపడలేదు పార్వతికి.

"అమ్మా! నాన్నా లొచ్చారే!" అంటూ చిన్నది ఎక్కడినించి వచ్చిందో, తన చీరకొంగు పుచ్చుకుని లాగేదాకా పార్వతి ఏ లోకంలో ఉందో చెప్పలేము. గబగబా కళ్ళు ఒత్తుకుంటూ వెళ్ళి వీథితలుపు తీసింది!

"ఏం చేస్తున్నావు!! ఉత్తరాలు రాయలేదని కోపం వచ్చింది కదూ!" అంటూ గదిలోకి వచ్చాడు పార్వతి భర్త.

"అబ్బే!...లేదండి!" అంటూ మెళ్లో మంగళ సూత్రాలు తీసి ఒకసారి కళ్ళకద్దుకుని "నన్ను క్షమించండి!" అంటూ అతనిమీద వాలిపోయింది పార్వతి.

తండ్రి చేతిలో మిఠాయిపొట్లం తీసుకున్న చిన్నది అప్పుడే అక్కడినించి పారిపోయింది!

"ఏమయింది, పారూ!" అంటూ మరింత దగ్గరగా తీసుకొన్నాడు అతడు!

"ఏం లేదండి! నేను పాపిష్ఠిదాన్ని ... నన్ను క్షమించండి!..." అంటూ మరింత దగ్గరగా అతనిలో లీనమయిపోయింది.

అలా ఎందు కంటూందో, అస లా వేళ మనసులో ఏం అల్లకల్లోలం రేగి చల్లారిందో అతనికేం తెలియక తెల్లబోయి చూస్తున్నాడు. ★

ఢిల్లీ లేఖ

(5 వ పేజీ తరువాయి)

సర్వత్రా అనుసరణీయమే అవుతున్నది — తప్పనిసరి అవుతున్నది.

కొన్ని దేశాలలో ఈ పద్ధతి వలన సుస్థిర ప్రభుత్వం నెలకొనలేదంటే, కారణం వ్యక్తుల లోపమే అవుతుంది గాని, అతని పార్టీకి ఆ లోపం అన్వయించదు.

రెండు ప్రధాన పక్షాలతో సుస్థిరంగా ఉన్న దేశాలలో ద్వైతం, బహుపక్షవిధానం ఎక్కువ మంచిదని శ్రేయోదాయకమని విజ్ఞులు ఆమోదించారు. మనదేశంలో అన్ని రకాల ఆర్థిక, రాజకీయ భావాలకు కాంగ్రెసువంటి పార్టీ ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్నదని, ఆ పార్టీ ఏర్పరచిన ప్రభుత్వం బహుపక్షప్రభుత్వమంతటి ప్రయోజనకారి అని వాదించవచ్చు.

మిగతా పార్టీలు దుర్బలమైనవిగా ఉన్నందున, ఎంత దెబ్బతిన్నా కాంగ్రెసు ప్రాముఖ్యం తగ్గలేదు. జాతీయసంప్రదాయాలు కొన్ని దానికున్నవి. సోషలిజం లక్ష్యంగా ఉన్న మంచిపార్టీలే కొన్ని ఉన్నాయి—అవి కనీసం సోషలిజం ప్రధానలక్ష్యంగా ఏర్పడ్డాయి — కాని అవి పొందవలసినంత బలం పొందలేక పోగా, వర్గాలుగా చీలిపోయాయి.

యునైటెడ్‌ఫ్రంట్లు ఏర్పడినా, అవి కాంగ్రెసుకు ప్రత్యామ్నాయం కాలేకపోయాయి. కాంగ్రెసు యిప్పటికీ ఆకర్షకం కావడానికి కారణం, అది కేంద్రంలో అధికారంలో ఉండడం, దేశవ్యాప్తంగా పార్టీ విస్తరించి ఉండడం, అది తిరిగి పునరుజ్జీవనం పొందే అవకాశం ఉండడం. ఎప్పటికప్పుడు, ఎంతగా నవశక్తిని సంపాదించుకోగలదు అనేదానిపై అది ఎంతగా ఉపకరిస్తుందో తెలుస్తుంది. అందుకు రానున్న అఖిలభారత కాంగ్రెసు సమావేశాలు, శ్రీ నిజలింగప్ప తన పూర్తికాలాన్ని అధ్యక్షపదవికే వినియోగించడం — అవసరమనిపిస్తున్నాయి.

కాంగ్రెసు ఈనాడు పునర్వికసనం పొందవలసిన అవసరం ఎంతేనా వుంది. ఎన్ని అవరోధాలు ఏర్పడినా, కాంగ్రెసు గత ఎన్నికలవరకు తన శక్తిని చూపించింది. పెక్కు రాష్ట్రాలలో ఘోరంగా అది పరాజయం పొందినా, ఎవరికీ ఆశ్చర్యం కలగలేదు. తీవ్రతనుండి బయటపడడానికి, 1967 ఎన్నికలు కాంగ్రెసేతర పక్షాలకు అవకాశం ఇచ్చాయి. అయితే కాంగ్రెసుపై ద్వేషంవల్ల, విరుద్ధతత్త్వాలు కూడా ఏకమై నిరుపయోగకరమైన మిశ్రమాలుగా ఏర్పడ్డాయి. గుణపాఠాలు నేర్చుకున్నాయి. కాంగ్రెసులో వలె యునైటెడ్‌ఫ్రంట్లలోనూ అసంతృప్తి ఉన్నది. దీనివల్ల కాంగ్రెసు ఏమైనా గుణపాఠాలు నేర్చుకున్నదా అంటే చెప్పలేం. కాంగ్రెసుపార్లమెంటరీ పార్టీ ప్రధాన సభ్యులలో కొంత ఆందోళన కనిపిస్తున్నది. అయితే, పార్లమెంటరీపార్టీ తానుగా ఏమీ చేయలేదు. మొత్తంమీద కాంగ్రెసువిధానాలకు అది అనుగుణంగా పనిచేస్తుంది. కాంగ్రెసు తన సోషలిజం లక్ష్యాలను చిత్తశుద్ధితో అనుసరించకపోతే, అది సోషలిజం సాధించలేదు. సోషలిస్టు కార్యక్రమంలో ఆసక్తిగల యువవర్గం నిర్వహించవలసిన పాత్ర ఇందులో ఎంతైనా ఉన్నది. వారు తమ శక్తియుక్తులను పార్టీ ప్రయోజనాలకు వినియోగించాలి గాని, ఒక వర్గంగా ఏర్పడడానికి కారాదు.

కాంగ్రెసు ఎంతగా వెనకడుగు వేసినా, మరో పార్టీ ఏదీ ఆ స్థానాన్ని అందుకోలేకపోయింది. స్వతంత్రపార్టీ క్లిష్టస్థితిలో ఉన్నది. స్వతంత్రపార్టీకి చెందిన శాసనసభ్యులు కొందరు ఆ పార్టీని వదిలిపెట్టారు. గత ఎన్నికలలో స్వతంత్రపార్టీ ఫలితాలు సంతృప్తికరంగానే ఉన్నాయి. కాని ఇప్పుడు, అది బలంగాఉన్న ప్రాంతాలలోనే ఆ బలం నిలుపుకోవడం కష్టం అవుతున్నది. ఎన్నికల ముందు స్వతంత్రపార్టీకి సుముఖంగా ఉన్న వాతావరణం, వాస్తవానికి కాంగ్రెసుకు ప్రతికూలమైనది. ఆ పార్టీ యిప్పటికీ ప్రజారంజకం కావడం లేదు. పెద్ద పారిశ్రామికులకు, భూస్వాములకు అండగా నిలిచి ఉన్నంత కాలం, అది సామాన్య ప్రజల పార్టీగా మనలేదేమో!

శాసనసభలలో గొడవచేసే కొన్ని ప్రతిపక్షాలతో పోల్చితే, స్వతంత్రపార్టీ సభామర్యాదలను పాటిస్తున్నదనే చెప్పాలి. ప్రతిపక్షంగానే ఉంటే, స్వతంత్రపార్టీ కొంత కీలకపాత్ర నిర్వహించగలదు. ప్రజాస్వామ్యం విజయవంతం కావాలంటే, భారతదేశంలో బలమైన ప్రతిపక్షం అవసరమని నొక్కి చెప్పనవసరంలేదు.

20-4-68 — డి. సుబ్రహ్మణ్యం